

**בשיר בשיר ועמוס גולדברג (עורכים). השואה והנכבה: זיכרון, זהות
לאומית ושותפות יהודית-ערבית. ירושלים: מכון ון ליר בירושלים
והוצאת הקיבוץ המאוחד. 2015. 365 עמודים**

מיכל גבעוני*

כמנהג הימים האלה, השואה והנכבה, כרך המאמרים שערכו בשיר בשיר ועמוס גולדברג, נתקל עם צאתו לאור בקבלת פנים בריזית. ו' החיבור שבכתרת הספר הספיקה כדי להקים עליו את תנועת "אם תרצו" ותומכיה, והם הצליחו לעורר שערווייה קטנה סביבו בתואנה המופרכת כי הספר עורך השוואה בין רצח העם היהודי ובין אסון הגירוש, העקירה והגלות הפלסטיני. בתגובה להאשמות, המגנים על הספר ביקשו להבהיר שהשואה והנכבה כלל אינו עוסק בבחינת האירועים ההיסטוריים שנודעו לימים בשמות הללו, אלא מתמקד רובו ככולו בעבודת הזיכרון המסוכסכת שהפכה אותם לטראומות לאומיות מכוננות. אף שתגובה זו מדויקת, אחת ההשלכות המצערות שלה היא ריכוך האיום שהספר מציב לסדר היום הפוליטי של הימין ולסטטוס-קוו האתנוקרטי בישראל-פלסטיין. השואה והנכבה הוא ספר חשוב מכיוון שהוא מציע דיון ישראלי-פלסטיני ראשון מסוגו - נוקב, מתוח ומפולג - בנושא שכל עיסוק בצדק מעברי בישראל-פלסטיין עתיד להידרש לו. עורכי הספר מבקשים לבחון כיצד אפשר להפגיש את הטראומות הלאומיות של השואה והנכבה, שסבוכות זו בזו ממילא, כך שישמשו משאב לפיוס ולחיים משותפים. מאמרי הספר מציגים קשת של עמדות ביחס להיתכנות ולנחיצות של השימוש בזיכרונות הטראומטיים כמצע משותף להכרה פוליטית הדדית, עמדות שנעות בין תמיכה מפוכחת בשימוש כזה ובין הסתייגות ממנו ודחייה שלו. הספר איננו מציע תשובה חד-משמעית לשאלה אם אפשר לסתת עתיד פוליטי שוויוני בישראל-פלסטיין מחורבות שני העברים הטראומטיים; הישגו טמון בוויכוח שהוא מחדד בין תפיסות ואבחנות שאינן מתמפות בהכרח לפי החלוקות הצפויות בין יהודים לערבים ובין שמאל לימין.

השואה והנכבה החל את דרכו כפרויקט שנועד להניח יסודות לשיח משותף ליהודים ולפלסטינים אזרחי ישראל בנושא השואה. המסגור מחדש שעבר הספר, מחיבור בעל מוקד אחד לחיבור בעל שני מוקדים (עמ' 7), מגלם בזעיר אנפין את ההיסט הפוליטי שעורכיו מבקשים לעודד. המודל הדו-לאומי של הזיכרון שהם מציעים כחלופה למציאות שיחנית שבה זיכרונות לאומיים מתחרים זה בזה ומדירים זה את זה מבוסס על כמה טיעונים שלובים ועל כמה מקורות השראה תיאורטיים. עורכי הספר גורסים שעברים טראומטיים אינם חייבים לפעול בפוליטיקה ככוחות מנוגדים; שהם יכולים לתפקד כאמצעי תרפויטי המעודד הכרה באחר ומחזק במקביל את הזהות העצמית; ושזיכרונות לאומיים כאובים עשויים לספק את התשתית הרגשית הנחוצה ליצירת ספרה ציבורית שתכנס יחד יהודים ופלסטינים כשותפים לוויכוח. הטענה הראשונה מתכתבת עם ספרו של מייקל רוטברג על "זיכרון רב-כיווני", שם תיעד רוטברג את הזיקות בין זיכרון השואה למאבק נגד הכיבוש הקולוניאלי וערער בהצלחה על התפיסה התחרותית של הזיכרון הקולקטיבי.¹ הטענה השנייה נסמכת על מושג

* המחלקה לפוליטיקה וממשל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

Rothberg, M. (2009). *Multidirectional memory: Remembering the holocaust in the age of decolonization*. Stanford: Stanford University Press 1

"הטלטלה האמפתית" שפיתח דומיניק לה קפרה במענה לכתיבה הפוסט-סטרוקטורליסטית על עדות וטראומה. היא מאמצת את ה"פתיחה [ה]מבוקרת" (עמ' 50) לטראומה של האחר, שטלטלה שכזו אמורה לאפשר בהימנעותה מהפיתוי הכפול לנכס את האחר מתוך הזדהות איתו או להתעלם מסבלו.² הטענה האחרונה, המניחה שמרחב אזרחי-ישראלי-פלסטיני לא יוכל להתכונן רק באמצעות הסדרים מוסדיים, מבוססת על התיקונים שהציעו הוגים מהזרם הרב-תרבותי למושג הספרה הציבורית של יורגן הברמאס, ועל האבחנה (בלשונם של בשיר וגולדברג) שלשם קיומה של ספרה כזאת "צריכה להתקיים איזו תחושת 'אנחנו', חלקית ככל שתהיה, שעל בסיסה מנהלים חברי הקבוצה את הוויכוח ביניהם" (עמ' 19).

מאמרי הספר, הכולל מחקרים אקדמיים לצד מסות קצרות או ארוכות, טווים רשת צפופה של תהיות וסייגים סביב הטיעונים שעליהם מבקש מאמר הפתיחה לבסס מחשבה דו-לאומית על עברים טראומטיים. לאורך הספר שבה ועולה השאלה אם הכרה הדדית יכולה להתהוות בתנאים המשמרים את הפריבילגיות המשטריות של קבוצה אתנית אחת. בין שהכותבים מתנגדים לפריבילגיות הללו ומביעים הבנה כלפי הטינה וההסתגרות שהן מעוררות ובין שהם מתייחסים לרגשות הללו כאל שורש הבעיה, כותבים רבים מתייחסים בספקנות לאפשרות קיומו של דיאלוג על סבל בישראל-פלסטין בנסיבות הפוליטיות הנוכחיות. מיה כהנוב, שליוותה קבוצת אנשי חינוך יהודים ופלסטינים שהתכנסה כדי לדון בשואה במסגרת מכון ון ליר, מראה למשל שהבנת עמדותיו של הצד האחר אינה מעודדת התקרבות אלא גורמת להעצמת חרדות ולהתבצרות בעמדה לאומנית או לחילופין מובילה לשחזור של החוויה הטראומטית ולהיאטמות מתגוננת. סלמאן נאטור מזכיר ש"העמדה בעניין השואה היהודית או הנכבה הפלסטינית אינה לב המאבק במזרח התיכון" וכי המאבק סביב הנרטיבים יוכל להסתיים רק כשייסק המאבק "על אדמה, על קיום, על זכויות צודקות ועל רווחת החיים של הפרט והכלל, הערבים והיהודים" (עמ' 145).

מאמרים אחרים מזהים את הדבקות בטראומה הלאומית כפתולוגיה שממנה צריך אחד הצדדים להיפטר בנפרד לפני שיוכלו שני העמים לבנות מחדש את קיומם הפוליטי המשותף. גבריאל מוצקין סבור שעל הפלסטינים לקבל "את כורח מציאותה של 1948" ולהפסיק לטפח את התקווה לחזור לאדמתם כדי שיוכלו "לחיות לגמרי בהווה" (עמ' 184, 188). לעומתו, אמנון רז-קרקוצקין, שמצביע כמו כותבים אחרים בספר על האינסטרומנטליזציה הציונית של השואה ועל החרדתיות שהיא מטפחת, סבור שהיהודים הם אלו שנדרשים להישיר מבט למקור המוכחש של חרדתם - הנכבה והפליטים. מהלך כזה, על פי רז-קרקוצקין, יאפשר לא רק להשתחרר מאותו פחד משתק אלא גם למנוע את הבלעתה של השואה בנרטיב היסטורי של קדמה, שממעיטה בערכה של השואה בכך שהיא מייחדת אותה. מכיוון אחר, מאמריהם של איסמאעיל נאשף ושל מרוזק אלחלבי מחדדים את החשש כי מחשבה דו-לאומית על טראומה עלולה לשמר את מערך היחסים הקולוניאלי כל עוד תיטה לאשש את מנגנון החיקוי שמוביל את הנכבש להבין את עצמו במונחיו של הכובש. שינוי פוליטי בישראל-פלסטין, כך משתמע מעמדתם, אינו אמור לטפל בהתכחשות לעבר של הצד האחר אלא, כפי שכותב נאשף, באותן "דינמיקות מרובות שיחד מאפשרות את הופעת האתר הפלסטיני בצל הפרויקט הציוני, אל מולו (כשליחה) ובתוכו" (עמ' 303). אזהרה דומה מפני הפנמה נמהרת של הנחות היסוד של הפוליטיקה של ההכרה מופיעה גם במאמרו של אסף שגיב, המתריע מפני האפקט ההרסני של המנטליות הקורבנית; הקורבן, מנקודת הראות

2 לה קפרה, ד' (2006). לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה. תל אביב: רסלינג.

הניטשיאנית שהוא מבטא, הוא זה ש"צריך לעבור תהליך אוטונומי, שאינו תלוי בהכרה מצד התוקפן" שכן "ביטול הצורך באישור כזה הוא אקט השחרור האמיתי" (עמ' 349).

מאמרי הקובץ כוללים כמה דוגמאות הלקוחות מהשוליים האמיצים של היצירה התרבותית לשזירה אינטרטקסטואלית של זיכרונות שואה ונכבה. כזאת היא למשל כתיבתו של אבות ישורון, שעליה נסוב מאמרו של חנן חבר, וכך גם תרגומיו של אנטואן שלחת ליצירות הנוגעות בשואה. אולם הדוגמאות הנדירות הללו מדגישות ביתר שאת שטלטה אמפתית בקנה מידה משמעותי לנוכח אסונו של האחר תוכל להתקיים בסופו של תהליך פיוס אמיתי ולא בתחילתו. במציאות שבה יהודים אוסרים על פלסטינים לציין את יום אסונם כיום אבל ושבה סבלות הנכבה אינם באים לכלל חתימה בשל סחיטתו עד דק של זיכרון השואה, ו' החיבור הסובכת את העברים הטראומטיים של שני העמים נראית חבוטה וצייתנית מתמיד.